

Bugün sosyal bilimlerde toplum denen bütünlük, insanlık ile ilgili düşünce tarihinde, uzun süre, ayrı bir alan veya konu olarak ele alınıp işlenmemiş ve genellikle 'siyasal güç' olgusunun tanımlayıcı parçası (mütemmin cüzü) şeklinde veya toplumsal felsefe içinde değinilmekle yetinilmiştir (1). Sosyolojinin bağımsız bir disiplin olarak Sosyal Bilimler topluluğuna katılması ile, toplumun kendisi, kurumları, kültürü ve diğer öğeleri, giderek artan ölçüde bilimsel çalışmaların konusu olmaya başlamıştır. 'Toplum' tanımları, farklı şekilde biçimlenmelerine ve farklı noktalarda ağırlık taşımalarına karşın, toplumbilimde genel bir 'toplum' tanımına varmak mümkündür. Gerçekten de, toplumbilimin isim babası olarak bilinen A. Comte'dan bu yana, yapılan tanımlarda ortak bir özellik gözlemek mümkündür. Ortaklaşa vurgulanan bu özelliğe göre; toplum, onu meydana getiren bireylerin dışında ve onlardan farklı bir bütünlüktür. A. Comte bu özelliği şöyle ifade etmektedir:

"Toplum, tarihsel gelişim içinde kültürün ve uygarlığın somutlaştığı ve bu niteliği ile de bireylerden farklı gerçekliği olan önemli bir bütünlüktür." (2)

A. Comte'un çalışma programını düzenlerken esas aldığı iki kavramdan birincisi, 'sosyal statik' kavramı, toplumun anatomisi ile ilgili olup (3), toplumu, "yapısal ve fonksiyonel yönleriyle karşılıklı bağımlılık içinde olan parçalar sistemi" (4) şeklinde algılayan, bir anlayışı yansıtmaktadır.

Biyolojik organizma benzetmesi ile toplumu açıklayan Herbert Spencer'de de, parçaları arasında karşılıklı bağımlılık ve öz-düzenleme (self-regulating) temelinde, sürekli dengeye yönelen bir toplum anlayışı vardır. H. Spencer'in 'evrimci' (evolutionist) yaklaşımının çağdaş temsilcilerinden biri olan Robert Bellah'ın da belirttiği gibi, H. Spencer'de

(X) Yrd.Doç.Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
Öğretim Üyesi

evrimci değişme, parçaların karşılıklı bağımlılık ilişkilerindeki karmaşıklığın gelişmesi ve buna paralel olarak da, toplumun çevresini değiştirme kapasitesinin artmasından başka bir anlamı taşımamaktadır(5).

'Sosyal Gerçek' (Social fact) kavramını, açıklamalarında esas alan Emile Durkheim'in 'toplum' tanımında da, Robert Bellah'ın ifade ettiği 'parçaların bağımlılık ilişkilerindeki karmaşıklığın gelişmesi 'anlayışına benzer bir görüş bulunmaktadır.

Gerçekten de, birey üzerinde 'baskı ve bağlayıcı' güç sahibi her olguyu, 'Sosyal Gerçek' şeklinde niteleyen Durkheim, bunlar için en net örnek olarak 'moral inançlar'ı veya yasal yaptırıma (müeyyideye) bağlanmış normları göstermektedir. Durkheim'a göre, toplum gerçeğinin en önemli dayanağı, sahip olduğu değerler, ortak fikirler ve inançlardır. Bu noktada, toplum olgusunun meydana gelmesinde çok önemli gördüğü başka bir faktörü tartışmaya getirmektedir: 'Sosyal ilişki' (sosyal münasebet). Buna göre, sosyal ilişkiler yoğunlaşıp, süreklilik kazandığı ölçüde, sosyal gerçek olarak adlandırdığı bütünleştirici öğelerin oluşması ve etkileri artacaktır. Durkheim'in önem verdiği 'sosyal ilişkilerdeki yoğunlaşma' düşüncesi ile, Spencer'den kaynaklanan evrimci yaklaşımın 'parçaların bağımlılık ilişkilerindeki karmaşıklığın gelişmesi' anlayışı arasındaki benzerlik, açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

Nitekim, Durkheim düşüncesinde önemli yeri olan 'mekanik' ve 'organik' dayanışma kavramlarının taşıdığı anlamlar da, bu benzerliği pekiştirici niteliktedir. Gerçekten de, işbölümünün gelişmişlik derecesinin düşük olduğu dönemlerde, 'aynı'ların (aynı veya benzer işleri gören bireylerin) güçlü değer sistemi etkisi ile beraberliklerini ve ilişkilerini sürdürdüğü (mekanik dayanışma) bir 'toplum' olgusunun varlığı söz konusu iken, kullanılan araç ve gereçlerin gelişmesine ve nüfus artışına paralel olarak işbölümü yoğunlaştıkça, 'organik dayanışma' temelinde bir toplum olgusu meydana gelir. Diğer bir deyişle, 'farklı'ların (farklı fonksiyona sahip birey ve parçaların) karşılıklı bağımlılık ilişkisine dayanan (organik dayanışma) ve işbölümünün gelişmesine paralel bu ilişkinin karmaşıklaştığı bir toplum olgusu ortaya çıkar(6).

E. Durkheim, Comte'cu yaklaşımda egemen olan geniş-ölçekli spekülatif kuram (teori) oluşturma çabalarına karşı olmakla birlikte, çalışmalarını, tüm araştırma alanlarında geçerli olabilecek bir toplum kuramı (genel kuram) yaratma noktasına odaklamıştır. M. Weber ise, Comte'a

karşıtlık açısından birinci noktada E. Durkheim ile beraber olmasına rağmen, 'toplumsal eylem' (social action)(7) kavramı çerçevesinde bireyden hareket eden ve ayrıntılanmış davranış gruplaması yaratma çabası ile Durkheim'dan ayrılır. M. Weber, liberalizmin ekonomideki sayılıtısının (laissez-faire) toplumsal davranışlarda da esas olduğu inancından hareket etmiştir. Her zaman mutlaka gerçekleşmesi söz konusu olmamakla birlikte, bireylerin, 'çıkar'larını maksimize edebilecekleri akılcı bir temelde (pure rationality) davranışlarını ve ilişkilerini değerlendirdikleri görüşü egemendir. Bu temelde, uyum halinde (çıkar birliği içinde) olabilen bireylerin ilişkileri zaman içinde süreklilik kazandığı takdirde, 'adet'ler ve 'kural'lar şeklinde kurumlaşarak, 'değer'ler veya 'hukuki kurallar' ile düzenlenmiş yasal bir çerçevedeki ilişkiler niteliği alır. M. Weber'in esas ilgi gösterdiği güç-otorite (power-authority) konusu, bu temel sayılıtıyı izleyen ikinci aşamada gündeme gelmekte ve Weber'in kafasındaki toplum olgusu açıklık kazanmaktadır. Buna göre, düzenli, ve sürekli ve göreceli kapalı sosyal ilişkileri içeren ve bireylerin oluşturduğu her sosyal bütünlükte, bu ilişkilerin iç düzenini ve kurallara uygunluğunu izleyen, denetleyen kişilerin ve bu kişilerden meydana gelen kurumlaşmanın varlığı kaçınılmazdır. Diğer bir deyişle, ilişkilerin adetler ve kurallar çerçevesinde süreklilik kazanması, karşımıza düzenli bir siyasal rol ayrışmasını çıkarmakta ve güç (power) yasal baskı (otorite) kullanımı şekline dönüşmektedir(8). Weber'in toplum ile ilgili düşüncelerini Randall Collins'in gruplaması ile şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Toplum, grup ve örgütlerden oluşan bir bütünlüktür ve sosyolojik değerlendirmelerin temel birimi birbirleriyle ilişkide olan bu örgütler ve gruplardır.
2. Bu birimlerde sürekli var olan süreç, birim içinde bireylerin, birimler arasında ise, örgütlerin maddi ve manevi çıkarları için verdikleri mücadeledir.
3. İnsan faaliyetlerinde sağlam bir işbirliğinin temeli çıkarların birliği ve bazı grupların diğer gruplar üzerindeki hakimiyetidir.

4. Siyasal değişme hem belirli bir devlet içinde, hem de devletler arasında politik yarar için verilen mücadeleye açıklanır ve bir birimin diğer birim üzerindeki hakimiyetini düzenleyen ilkeleri yasal-laştırmadaki zorluklar ve tutarsızlıklar nedeniyle de süreklilik gösterir"(9)

Görüldüğü gibi, Weber'in toplum ile ilgili düşüncesinde üç farklı nitelik yanyana bulunmaktadır: 1. Çıkarların birliğine dayalı işbirliği (bireyler ve birimler arasında), 2. Çıkar farklılaşmasından kaynaklanan çatışma ve hakimiyet (Birey ve birimler arasında), 3. Hakimiyetin süreklilik kazanmasında karşılan sorunlar ve engeller nedeniyle toplumsal değişme (yeni bir hakimiyet şeklinin meydana gelmesi).

Sosyolojinin bağımsız bir disiplin olmasında önemli katkıları bulunan ve düşüncelerini daha önce özetlemeye çalıştığımız üç düşünürün 'toplum'a ilişkin düşüncelerinde, farklı noktalardan hareket edip farklı kavramlarla ifade etmelerine rağmen, Max Weber'in 'toplum' olgusunu açıklarken ileri sürdüğü nitelemelere benzer nitelikler bulmak mümkündür. Bu benzer nitelgeler de şu üç kavram üzerinde odaklanabilir:1) İşlevsel (fonksiyonel) bütünlük, 2) Çatışma, 3) Sosyal değişme(10)

Günümüz sosyolojik kuramlarında yapılan 'toplum' kavramı tanımlarında da bu üç kavram, toplumu açıklayıcı temel kavramlar olarak ele alınmakta ve değerlendirilmektedir. Şüphesiz bu kavramlara verilen anlamlar, kavramı kullanan toplumbilimcinin izlediği kuramsal çizgiye paralel olarak değişebilmekte ve hatta kavramların genel anlamları içinde öngördüğü olguları yadsımaya kadar varan savlar ileri sürülebilmektedir.

Nitekim fonksiyonalist kuram temsilcileri ve özellikle de Talcott Parsons, yapısal ve normatif bütünlüğü toplumun esas niteliği olarak değerlendirmekte, 'çatışma'nın varlığını önemli ölçüde yadsıyıp, 'sosyal değişme'yi istisnai bir olgu olarak nitelermektedir. Fonksiyonalist kuramın Talcott Parsons ve yandaşlarının temsil ettiği türüne göre, toplum, kendi kendine yeterli bir sistemdir. Talcott Parsons bu savı şu şekilde açıklamaktadır:

"Eđer bir insan ömrünü aşan sürekliliği gözönünde tutacak olursak, biyolojik yeniden üretim ve bu üretim sonucunda meydana gelen nesillerin sosyalizasyonu, böylesi bir sosyal sistemin en temel

görevini teşkil eder. Uzun dönemdeki devamlılığını mümkün kılacak, temel işlevsel önkoşullarını kendi içinde ve kendi kaynaklarından sağlayabilen bir sosyal sistem türüne 'toplum' adı verilir. Bu anlamdaki 'toplum' kavramının diğer toplumlardan tamamen bağımsız olması şart değildir. Ancak bağımsız yeterliliğin tüm fonksiyonel ve yapısal temellerini ihtiva etme zorunluluğu vardır"(11).

Bireyin hem özgür olup ve hem de düzenli bir toplumsal yaşamı sürdürmesinin koşulları nelerdir? Bu soru, Elizabeth A. Freidheim'a göre, Talcott Parsons'ın toplum ile ilgili yapmış olduğu çalışmaların felsefi düzeydeki başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Çalışmalarında ise geçmişten gelen iki düşünsel yönelimin izleri açıkça görülmektedir: 1) Klasik-ekonomi düşünürlerinin etkisinde gelişen yararçı olguculuk (utilitarian positivism, sosyolojideki temsilcileri, Comte, bir dereceye kadar Durkheim ve Vilfredo Pareto) 2) Hegel'ci düşüncenin ürünü olarak Weber'de yansıyan idealizm(12)

Bu iki düşünce akımının bir sentezini teşkil eden toplum ile ilgili düşüncelerinde, Talcott Parsons, biri, "ortak değerler sistemi" olarak kavramlaştırdığı, Durkheim'ın "toplumsal bilinç" (ortak şuur-collective consciousness-Likeness of consciences)(13), diğeri ise, Weber'in 'sosyal eylem' kavramı olmak üzere, iki kavrama özellikle ağırlık vererek; toplumu, kendi çıkarları doğrultusunda ilişkide olan bireyler ve bu ilişkileri düzenleyen ve sürekli kılan ortak değerler sisteminin oluşturduğu bir bütünlük olarak tanımlamıştır.

Bu bütünlüğün oluşmasını Talcott Parsons şu şekilde açıklamaktadır: Toplum içindeki birey davranışları ve etkinliği (faaliyeti) engelsiz ve sınırsız değildir. Bu engeller ise, bireyin 'ne yapmak istediği', 'ne yapması gerektiği' ve 'ne yapabileceği' soruları çerçevesinde oluşur. Talcott Parsons, toplum içindeki insan davranışlarını, 'kişilik' (personality), 'kültürel' (cultural) ve 'toplumsal (social) olmak üzere üç temel eylem sistemi ile irdelemiştir. Buna göre, psikolojik temelde var olan istek ve ihtiyaçlar, bireyin algılama, bilgilenme ve değerlendirme kapasitesi çerçevesinde kişilik sistemini oluşturur. Yani birey düşünür, hisseder ve değerlendirir. Fakat bu etkinliklerde bulunan birey, kuşkusuz yalnız değildir. Tüm bu etkinlikler belirli bir kültürel sistem içinde gerçekleşir.

Talcott Parsons'a göre, bireylerin karşılıklı etkileşimi zaman içinde sembollerle ifade edilen ortak beklentiler bütünlüğünü, yani kültürel sistemi oluşturur ve bu sistem, bireyin yukarıda belirttiğimiz üç etkinliğini (düşünmek, hissetmek ve değerlendirmek) karşılayan standartları içerir. Böylece bireyler, toplumsal etkileşim içinde öylesine kurallar üretirler ki, bu kurallar bireysel etkinliklerin ve ilişkilerin düzenlenmesinde temel işlevi üstlenirler. Dolayısıyla bu ortaklaşa paylaşılan, benimsenmiş kurallar temelinde örgütlenmiş ve bütünleşmiş eylemler olarak toplumsal sistem olgusu meydana gelmektedir.

Kısaca, toplumsal sistem belirli bir sosyo-kültürel bütünlüğe uygun ve ancak bu çerçevede anlam ifade eden, ilişkilerle birbirlerine bağıntılı bireyler çokluğunun oluşturduğu bir sistemdir. Bu sistemde belirli işlevleri gerçekleştiren, belirli kişilerden beklenen davranış düzenleri, diğer bir deyişle bu kişilere verilmiş roller vardır(14).

Parsons, düşünsel kurgulamasının bu noktasında, çalışmalarında önemli bir yeri olan, 'kurum' kavramına geçmektedir. Talcott Parsons'a göre, belirli toplumsal ihtiyaçları karşılamak amacıyla verilmiş roller kümesi veya bu amaç doğrultusunda beklenen etkinlikler dizgesi, (örnek olarak, gösterdiği, aile, kilise, ekonomi, okul gibi) toplumsal kurumları meydana getirir(15). Bu kavramdan da giderek, toplumu, 'kurumlar sistemi(16) olarak tanımlamaktadır. Bu son tanım da, Parsons'un teorik açıklamalarının iç mantığı çerçevesinde, daha önce belirttiğimiz 'toplum' tanımına ters düşmemektedir.

Talcott Parsons'a göre, insanlığın birikiminin toplumsal yaşama ilişkin somut biçimleri şu sıraya izlemektedir: Organize olmuş rollerden meydana gelen kurumlar, birbirleriyle işlevsel ilişki içinde bulunan kurumların oluşturduğu toplum ve en sonunda da toplumların meydana getirdiği tüm uygarlık.

Daha önce belirttiğimiz gibi, bu sıralama içinde ara kademede olan toplumun gerçekten olabilmesi için göreceli bir iç yeterliliği, temel ihtiyaçlarını ve dolayısıyla varlığını sürdürmeyi kendi iç kaynaklarından karşılayabilme zorunluluğu vardır.

Bu zorunluluk nasıl yerine getirilmektedir? Soruyu Parsons'un genel düşüncelerini bir kez daha özetleyerek, şu şekilde yanıtlayabiliriz: Belirli zaman diliminde, genel nitelikleriyle belirli olan ihtiyaçlar, karşılıklı bağımlılık ilişkisi çerçevesinde bütünü (toplumu) oluşturan

parçaların üstlenmiş olduğu görevler ile karşılır (işlev önemli bir olgudur). İç ihtiyaçlardaki değişme ve özellikle de dış etkiyle, bütünü oluşturan parçaların bir veya bir kaçını değiştirebilir. Ne var ki, yeni ihtiyaçlar ve etkilenmeler doğrultusunda oluşan yeni parçaları da içine alan içsel bütünlük tekrar kurulur ve toplum dengesi sağlanır. Diğer bir deyişle, yeni ihtiyaçların çıkışı ve dışsal etkilenme ile toplum yapısal değişmesini gerçekleştirerek, toplum üyelerinin (birey-aktörlerin) karşılıklı ve birbirine bağımlı eylemleri, yeni bir biçimde tekrar dengeye kavuşur. Dolayısıyla, Talcott Parsons'a göre, toplumsal yapı, toplum üyelerinin veri zamandaki "toplumsal ilişkilerinin kalıplaşmış sistemidir" (17) ihtiyaçlar ve etkilenmeler sonucu değişen toplum unsuru da bu yapıdır.

Ne var ki, toplumsal yapının değişmesi konusunda, Talcott Parsons, kendisini diğer fonksiyonalist kuramcılardan ayıran farklı bir sayıltı ileri sürmektedir. Buna göre: süreç içinde bazı parçaları değiştirmekle birlikte, toplumsal yapı temel özelliklerini koruyarak varlığını sürdürür. Dolayısıyla toplumun köklü değişmesi yerine, Parsons'cı görüşte, toplumun yeni ihtiyaçlara uyum doğrultusunda, asli niteliğini koruyarak kısmi değişmesi söz konusudur.

Talcott Parsons'ın görüşlerine ve genel olarak da klasik fonksiyonalist sayıltılara yöneltilen eleştiriler bu iki noktada (1. parçaların mutlak işlevselliği ve uyumu yani çatışmanın ve işlevsizliğin yadsınması, 2. Toplumsal değişme ve çatışmasız dengenin kısa süreçte oluşması) odaklanmaktadır.

Diğer fonksiyonalistler, Talcott Parsons'a yöneltilen eleştirilerin etkisiyle, Parsons'cu bu sayıltıları önemli ölçüde revize ederek, toplumsal işbölümü ve normatif sistem arasında, çeşitli dönemlerde, çeşitli nedenlerle ortaya çıkabilecek uyumsuzluğu, Durkheim'in görüşü doğrultusunda vurgulamışlardır. Diğer bir deyişle, işbölümünün temel olduğu sosyal yapıyla, norm sisteminin meydana getirdiği uyumsuzluk ihtimalleri ve dönemleri, bu fonksiyonalist yaklaşımın görüşlerinde ağırlık kazanmıştır. Sonuç olarak da toplum olgusunun açıklanmasına 'fonksiyonsuz' (dysfunctional. R. Merton), 'kültürel boşluk' (cultural-lag. W.F. Ogburn) ve 'Modernleşme' (modernization. N. Smelser) gibi yeni kavramlar dahil edilmiştir.

Konumuz açısından önemli olan bu görüşlere, kısaca değinmekte yarar görmekteyiz.

Robert K. Merton'a göre, toplumun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurduğu fonksiyonel ilişkiler örgüsü (sosyal yapı) ile bu örgüyü bütünlük içinde tutacak normlar ve değerler sistemi arasında, her zaman için tam bir uyum olmayabilir. Toplumun kültürel norm ve amaçlarıyla, üyelerin bu norm ve amaçlara uygun davranışlar yapmalarını sağlayan ve toplumsal yapı tarafından belirlenen fonksiyonel kapasiteler arasında kopma olduğunda, kültürel yapının yıkılması durumu (18) ortaya çıkabilir.

Ayrıca, toplum içinde fonksiyonel olmayan (dysfunctional) faktörler de varolabilir. Her faktörün varlığını, fonksiyonel yararlılığıyla açıklamak, R.K. Merton'a göre, gerçekleri zorlamak ve hatalı sonuçlara varmak anlamına gelebilir.

Kültürel ve sosyal yapılardaki değişme konusunda Max Weber'den de etkilenen Merton'un, bu noktadaki düşüncelerine temel olan sosyolog Durkheim'dir. Nitekim R.K. Merton, kültürel ve sosyal yapılar arasındaki uyum ve dengenin bozulması halinde, sosyal ve bireysel düzeyde görülebilecek çözümler ve sapmaları (social disorganization and deviant behaviour), Durkheim'in 'anomi' kavramıyla açıklamakta ve toplumsal sorunların kaynağı olarak nitelendirmektedir(19).

William Ogburn da, Merton gibi, sosyal ve kültürel yapılar arasında uyumsuzluk olabileceğini savunmaktadır. Ancak, W.Ogburn bu uyumsuzluğu farklı kavramlarla ifade etmektedir. Buna göre, teknolojinin, daha doğru deyişle araç ve gereçlerin gelişmişlik düzeyinin, sosyal hayatın devamında önemli rolü vardır. Bu açıdan W. Ogburn, icad (invention) ve yeniliklere (innovations), sosyal değişme gerçeğinin açıklanmasında büyük ağırlık vermiştir. Somut kültür (concrete culture) olarak adlandırdığı teknoloji, soyut kültürü (abstract culture) meydana getiren değer yargısı, norm, inanç ve düşünce sistemleri, örf ve adetler karşısında daha hızlı değişebildiğinden toplumlarda, 'kültürel gecikme' (cultural lag-kültürel boşluk) kavramıyla tanımladığı uyumsuzluk dönemleri yaşanabilir(20). Teknolojik icadı izleyen kültürel gecikme dönemi, birikim ve yayılma aşamalarından geçilerek varılan, 'uyum ve denge' dönemiyle sona erer. Süresi değişen bu kültürel gecikme dönemi sonunda varılan uyum döneminde, somut ve soyut kültürler arasındaki farklılık kapanmış ve kültürel değişme gerçekleşerek, toplumun bir üst düzeyde yeniden bütünleşmesi sağlanmış olur.

Açıklamalarında 'modernleşme' kavramını temel kavram olarak kullanmakla birlikte, Neil Smelser de benzer bir görüşü savunmaktadır. Esasta endüstrileşme ve teknolojik ilerleme olguları, bu sosyoloğun sosyal değişme ile ilgili düşüncesinde belirleyici unsur olarak kabul görmektedir. Modernleşmeyi endüstrileşmemiş toplumdaki, endüstrileşmiş ve ileri teknolojinin kullanıldığı toplum tipine geçiş olarak tanımlayan N.Smelser, bu süreç içinde, birey açısından iki türlü değişimin söz konusu olacağını savunmuştur. Birincisinde birey, endüstrileşmenin getirdiği yeni roller içinde daha ihtisaslaşmış, özelleşirken, aynı zamanda, işbölümü içindeki ilişkiler daha da yoğunlaştığından, bireyin rolü çerçevesinde sosyal yapı ile bütünleşmesi artmaktadır. İkincisinde ise birey, yeni işbölümündeki rolü ile ilgili yeni değer ve normları ya gereğince hızlı bir biçimde kazanamadığı veyahut eski değer ve normları tamamen bırakamadığı için, çelişkili ve çatışma içinde olabilen farklı kültürel unsurların rahatsızlığını duyabilmektedir. Ayrıca, kaynağında endüstrileşmenin yattığı modernleşme yönündeki sosyal değişimin, sosyal yapının tüm unsurlarında ve kurumlarında aynı hız ve ölçüde gerçekleşmemesi nedeniyle, yeni sosyal yapıda dengenin ve bütünleşmenin kurulmasından önce bir düzensizlik döneminin yaşanması olasılığı(ihtimali) fazladır(21).

Görüldüğü gibi, temelini büyük ölçüde Durkheim'in düşüncelerinde bulan fonksiyonel kuramın, hemen hemen tüm türlerinde, toplum (denge ve uyumun sağlandığı dönemlerde); ihtiyaçların karşılanmasında belirli fonksiyonlar üstlenmiş, davranış ve eylemlerine (actions-aksiyonlar), 'normatif sistem' veya 'kültürel yapı' çerçevesinde, belirlilik, netlik ve süreklilik kazandırılmış parçalar ve bu parçalar arasındaki ilişkilerin oluşturduğu bir bütünlüktür.

Çeşitli şekilde adlandırılan diğer bir sosyolojik yaklaşıma (Eleştirel Sosyoloji-Critical Sociology, Frankfurt Okulu-The Frankfurt School, Çelişki ve Çatışma Kuramı-Conflict Theory) göre de 'toplum', fonksiyonel temel üzerinde, birey, kurum ve grupların oluşturduğu, belirli nitelikteki ilişkiler bütünlüğüdür. Ne var ki, çalışmamızda 'Çatışma kuramı' olarak adlandırdığımız bu yaklaşım, toplumun farklı bir niteliğine ağırlık vererek, fonksiyonelist yaklaşımdan ayrılmaktadır. Bu kuramda ağırlık verilen unsur, toplumdaki 'çatışma' kaynak ve noktalarıdır.

Çatışma kuramının tüm türlerine göre, toplumda, sosyal yapının ürettiği çatışmaların varlığı kaçınılmazdır. Bu çatışmalar, aynı zamanda, sosyal değişme olgusunun da kaynaklarından biri olarak değerlendirilmektedir.

Sosyal çatışmanın olumlu (pozitif), birleştirici ve olumsuz (negatif), çözücü yönlerine vurgulama yapan A.L. Coser, birlikte bulunan bireylerin ilişkilerinden kaçınılmaz olarak farklılaşmış çıkarların doğacağını savunmuştur(22). Farklı çıkarlar Coser'e göre, yapının doğasına uygun olarak farklılaşmış işlevlere dayanmaktadır. Dolayısıyla, toplumda görülen gruplaşmanın temelinde de, benzer çıkarların varlığı bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, benzer çıkarların olduğunun bilincine varan bireyler, uygun değer sistemi yaratarak gruplaşmaktadırlar. Bu açıdan, çatışan grupların varlığı çatışan çıkarları yaratmamakta, tam tersine, sosyal yapının işleyiş biçimi gereği ortaya çıkan farklı çıkarlar, çatışan grupları yaratmaktadır. Coser'in yapmış olduğu ayırım içinde, olumlu-bütünleştirici çatışma olarak adlandırılan çatışma türü, topluma (varolan yapısına) uyumlu bir canlılık kazandıran öge olmaktadır. Yani, toplum yapısının yeni koşullara uyarlanmasına katkıda bulunan ve yapıdaki güç dengesini sürekli ayarlayarak, yapının devamlılığını sağlayan bir araç niteliğindedir. İkinci tür, olumsuz-çözücü çatışma durumunda ise, çatışmaya konu olan taraflar, varolan sosyal sistemin yasallığına ilişkin temel değerleri ve kuralları artık paylaşmamaktadırlar.

Görüldüğü gibi, Coser'in görüşleri çerçevesinde yansıtmaya çalıştığımız çatışma kuramında da, 'değer sistemi'nin ağırlıklı yeri vardır. Nitekim A. Rose, toplumdaki çatışma ve sosyal sorunların kaynağını, toplumun farklılaşmış parçalarının zıt değerler taşımasıyla açıklamaktadır(23).

Ancak, çatışma kuramcılarının büyük çoğunluğunun çatışma olgusunu açıklamadaki hareket noktası, sahiplenilmiş farklı değerler sistemlerinden çok, otorite ve güç farklılaşmasına dayanan, ast-üst ilişkileri çerçevesinde oluşan roller örgütlenmesidir. M. Weber'in 'zorunlu eşgüdüm' (imperative co-ordination) kavramından hareket ederek, çatışmayı, otorite ve güç farklılaşması noktasında odaklayan R. Dahrendorf, çatışma olgusunu daha çok kurumsal bir olgu olarak açıklamaktadır. Diğer bir deyişle güç ve otorite farklılaşmasının olduğu her yerde, bütünden kaynaklanan çatışma olgusunun gözlenebileceğini belirtmektedir.

J. Rex de, bir çatışma kuramcısı olarak toplumu açıklarken, güçler dengesindeki eşitsizlikten hareket etmektedir. Ancak Rex, güç ve otorite farklılaşmasını kurumsal düzeyde değil, fakat toplumun bütünü içinde ele almaktadır. Dahrendorf'un ağırlık verdiği kurumsal düzeydeki otorite farklılaşmasından kaynaklanan çatışma olgusunu, tüm toplumun merkezindeki temel çatışmanın bir uzantısı olarak nitelemektedir. Dahrendorf'u bu noktada eleştirerek, çatışmaların bir kurumdan diğer bir kuruma yansıtılacağını, çünkü, ayrı kurumların birbirleriyle sebep-sonuç bağıntısı içinde olduklarını savunmuştur(24).

Çatışma kuramına ilişkin yapmış olduğumuz bu kısa tartışmadan da çıkartabileceğimiz gibi, çatışma kuramcıları da aslında, topluma, çatışmaya kaynak olan işlevsel farklılaşmaların (bireysel ve kurumsal düzeyde) bulunduğu bir bütün olarak bakmaktadırlar. Değerlendirmelerinde ağırlık verdikleri noktalar çatışma noktalarıdır. İşlevsel farklılaşma, otorite ve güç ilişkisine göre rollerin farklılaşmasına ve sonuçta da, farklı rollerin, farklı çıkar gruplarını oluşturduğu sayılıtısına dayanmaktadır(25). Toplum yapısından kaynaklanan çatışmanın, sosyal değişimin temel nedeni ve çatışma ögesinin de toplumların temel niteliği olduğunu savunmalarına karşın, çatışma kuramcıları toplumlarda, özellikle değişim sonrası aşamalarında denge ve uyum halinin de bulunduğunu kabul etmektedirler. Nitekim Dahrendorf, toplumların iki yüzünün bulunduğunu savunmaktadır.

1. Süreklilik, uyum ve anlaşma
2. Değişme, çatışma ve baskı

Toplumların, gösterdiği bu iki nitelikten hareket ederek, Dahrendorf fonksiyonalist ve çatışma kuramlarının birbirlerine alternatif olacak nitelikte açıklamalar getirmediğini, fakat bu iki kuramın ileri sürdükleri görüşlerin, toplumları açıklamada birbirlerini tamamladıklarını savunmuştur(26)

Gerçekten de hem fonksiyonalistlerin vurguladıkları işlevsel ve normatif bütünlük ve hem de çatışmacıların ağırlık verdikleri çelişki ve çatışma unsurları, toplumun gelişme sürecinde içinde bulunduğu aşamaya paralel olarak, değişen ağırlıklarda birlikte varolabilen niteliklerdir. Dolayısıyla toplum olgusunda varolan bütünlük, çatışma ve çelişkilerin varlığına rağmen, bu çatışma ve çelişkilerin çözümünün kurulduğu ve genel olarak bir denge içinde kurallara uyularak yaşanan bir toplumsal birliktelik anlamına gelmektedir(27). Nitekim, toplum olgusunun bu iki

niteliğine vurgulama yapan A. Kurtkan Bilgiseven, toplumu şu şekilde tanımlamaktadır:

"Cemiyet, insan davranışını hem hürriyete kavuşturan, hem hudutlandıran, bir taraftan karşılıklı yardımlaşmalara imkan veren, diğer taraftan gruplaşmalara ve bölümlere yol açan, değişen bir sosyal teşkilatlar ve münasebetler ağıdır"(28).

Tanımı ayrıntılı ele alacak olursak, şu öğeleri görmekteyiz:

- a) Cemiyet sosyal münasebetler ağıdır.
- b) Aynı zamanda bir sosyal teşkilatlar ağıdır.
- c) Bir taraftan yardımlaşmalara diğer taraftan bölümlere imkan vererek gruplaşmalara yol açar.
- d) İnsan davranışını bir bakımdan tehdit ederken, diğer bir bakımdan hürriyete kavuşturma fonksiyonunu ifa eder.
- e) Devamlı değişme halindedir ve böylece dinamik bir karakter göstermektedir"(29).

Toplumun bu tanımında belirtilen nitelikler, diğer toplumbilimcilerimizin toplum ile ilgili düşüncelerinde de, toplumu karakterize eden noktalar olarak vurgulanmaktadır.

Ne var ki, öne sürülen bazı toplum tanımlarında, toplumun yukarıda açıklamaya çalışılan çok yönlü niteliklerinden sadece bir veya bir kaçına ağırlık verilirken, diğer nitelikler için ek kavram (toplumsal yapı, sosyal bünye v.b.) kullanımı tercih edilmektedir.

Örneğin, İbrahim Yasa, Coulson ve Riddell'in çıkış noktasına(30) benzer bir şekilde, toplumu, bireyler arası ilişkileri mümkün kılan bir birikim temelinde açıklamaktadır. İbrahim Yasa'ya göre toplum, "insanların birlikte olma çalışmalarını olanaklı kılan toplumsal biçim, örnek ve kalıplardır. Bu biçim ve kalıplar olmasaydı, insanların çalışma ve hareketleri uyum (ahenk) ve dayanışma sağlayan ortak bir çerçeveden yoksun kalır ve daha çok birbirlerini köstekleyici, engelleyici girişimler biçimini alırdı"(31).

Bu alıntıda da görüldüğü gibi, İbrahim Yasa'nın ağırlık verdiği öge, toplum denen bütünlüğün birikim temelinde süreklilik gösteren 'kültür' ögesidir. Sosyoloji ve sosyal antropolojide kullanıldığı şekilleriyle 164 farklı tanımla yapılabilen (32) bu kavrama, E.B. Taylor'un tanımı

çerçevesinde baktığımızda, İ. Yasa'nın toplum tanımı ile geniş ölçüde paralellik içinde olduğu görülecektir. Buna göre kültür, bir toplumdaki "bilgi, inanç, sanat, ahlak, hukuk, örf ve diğer tüm yetenek ve alışkanlıkların meydana getirdiği karmaşık, kompleks bir bütündür"(33)

Toplumun bu ögesi bir yönüyle bireyi şahıslastırıp (kişilik verip), onun hareketlerine, tavır ve davranışlarına, toplumun diğer üyeleri tarafından 'beklenebilir' ve 'anlaşılabilir' niteliği kazandırırken, diğer yandan şahıslaşan kişilerde ardarda gelen kuşakları kapsayan biz duygusunu yaratarak, toplumsal bütünleşmeye katkıda bulunur. Ne var ki, toplumun sadece bu ögeyle tanımlanması yeterli gözükmemektedir. Nitekim İ. Yasa da, toplumun veri zamandaki niteliklerini vurgulamak için toplumsal yapı kavramını kullanmaya yönelmektedir. Toplumsal yapı kavramını ise, belirli görevler üstlenmiş kurumlar ve bu kurumların arasındaki karşılıklı ilişkiler bütünü olarak görmektedir(34).

Toplumsal yapı kavramının benzer bir tanımını da Altan Eserpek yapmaktadır. Buna göre, toplumsal yapı, "aralarında fonksiyonel bağlar ve karşılıklı bağımlılık (Interdependence) bulunan ve birbirini tamamlayan parçalardan meydana gelen bir bütündür"(35).

Toplumsal yapı kavramıyla ilgili olarak yukarıda yapmış olduğumuz alıntılarda da görüldüğü gibi, kavram herşeyden önce bir düzenliliği ve buna paralel olarak durağanlığı yansıtmaktadır. Gerçekten de yapı kavramının tanımı gereği, "bir düzenin ya da bütünün parçaları ve öğeleri arasındaki yasalılık gösteren durağan bağlar ve karşılıklı ilişkiler"(36) anlamını çıkarmak, kaçınılmaz olmaktadır. Özer Ozankaya 'yapı' kavramının bu tanımından hareket ederek, toplumsal yapıyı, toplumun tarihsel evrim sürecinde "öğeleri birbirleriyle uyumlu bütünlükler"(37) şeklinde nitелеmektedir. Toplumların gelişim sürecinde, öğeleri birbirleriyle uyumlu, dolayısıyla düzenli ve göreceli durağanlık içinde olan çeşitli dönemlerin gözlenmesinden giderek de, farklı toplumsal yapı tiplerinin aynı toplum bütünlüğü kapsamında ardı ardına ortaya çıkabileceği sonucuna varmıştır.

'Toplum' ve 'toplumsal yapı' kavramlarına ilişkin olarak ileri sürülen tüm bu görüşlerden çıkartabileceğimiz sonucu şu şekilde özetleyebiliriz: Toplumsal yapı, toplumun herhangi bir zaman kesitinde ihtiyaç duyduğu fonksiyonları içsel tutarlılığı içinde yerine getiren birbirlerine uyumlu ve uyuşan kurumlar bütünlüğüdür. Toplum ise, bu yapı ile birlikte geçmişin yaşayan unsurları ve çelişki-çatışmaları da içeren dinamik, bir

bütünlüktür. Diğer bir deyişle, 'toplum' bir birikimi ve aynı zamanda bu birikim temelinde oluşan dinamizmi, hareketliliği içeren bir kavramdır. 'Toplumsal yapı' ise, özellikle 'yapı' sözcüğünün taşıdığı anlamın kaçınılmaz sonucu olarak, bir durağanlığı, kuralları ve biçimi belli bir oluşumu ifade etmektedir.

Nitekim bu durum, farklı toplumbilim kuramlarının bu iki kavramı kullanımlarında ve onlara verilen farklı ağırlıklarda bir ölçüde yansımaktadır. Gerçekten de, betimleyici (descriptive) niteliği ağır olan çalışmalarda 'toplumsal yapı' kavramının, 'toplum' kavramı yerine ikame edilecek denli önem kazanmasının temelinde, bu tür çalışmaların dayandığı kuramsal çerçevenin, toplum olgusunu (değişmeyi tamamen yadsımamakla beraber) göreceli durağanlık içinde ele alan bakış biçimi yatmaktadır.

Toplumun hareketliliği içinde değerlendiren kuramsal yaklaşımlarda ise, 'toplumsal yapı' kavramı veri zaman ve yerdeki toplumsal oluşumu (biraz da idealize edilmiş biçimiyle) ifade eden bir kavram olmanın ötesinde bir önem taşımamaktadır. Buna karşılık bu yaklaşımlarda 'toplum', toplumsal yapıların geçişler (veya sıçramalar) ile sıralandığı ve dönemsel olarak da (özellikle değişme dönemlerinde) iç-içe bulunabildiği bir süreç olarak algılanmaktadır.

REFERANS NOTLARI

- 1) Şüphesiz, bazı düşüncüler (özellikle tarih felsefecileri) bu genel tavrın dışında kalmışlar ve toplumların gelişme yasalarını bulmaya çalışmışlardır. Örneğin, büyük İslam düşünürü İbni Haldun Mukaddime adlı eserinde, toplumun göçebe veya yerleşik olmasına bağlı olarak farklı toplumsal kurum ve yapılara ve bunun sonucu olarak da, farklı yönetim biçimine sahip olacağı görüşünü savunmuştur. Bknz. Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Sosyal İlimler Metodolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1982, ss.54-64. Ümit Hassan İbni Haldun'un *Metodu ve Siyaset Teorisi*, A.Ü. SBF Yayını, No.405, Ankara, 1977. Doğan Ergun, *Sosyoloji El Kitabı*, Gerçek, İstanbul, 1979, ss. 14-16.
- 2) B.S.R. Green ve E.A. Johns., *An Introduction to Sociology*, Pergamon Press, London, 1968, s.58.
- 3) Diğer kavram 'sosyal dinamik' ise, 'Üç Hal Yasası' olarak adlandırılan sosyal değişmeyi açıklamaktadır. Buna göre, toplumlar, teolojik, metafizik ve pozitif aşamalardan geçen bir gelişim çizgisi izlerler. Bknz. L.L. Bruhl., 'Auguste Comte' (Çev. Z.F. Fındıkoğlu), İ.Ü. İkt. Fak. Yayını, No 279. İstanbul, 1970, ss.27-37.
- 4) B.S.R. Green ve E.A. Johans, a.g.e, s.59.
- 5) Robert Bellah., *Religious Evolution American Sociological Review*, 29. Haziran 1964, s.358, H.Spencer'in görüşleri için ayrıca bknz. Elizabeth A. Freidheim, *Sociological Theory in Research Practice*, Schenleman Publishing Co. Massachussetts, 1976, ss. 55-68.
- 6) Emile Durkheim., *The Division of Labor In Society*, Collier Mac-Millan ltd, London, 1964.
- 7) Gerçekte bu kavram çağdaş sosyolojide toplumsal davranışların incelenmesinde kullanılan temel kavram durumuna gelmiştir. En genel tanım içinde, bireyin kendi davranışına karşı, diğer birey veya bireylerin tepkileri arasındaki ilişki anlamında kullanılmaktadır. Bu konuda Weber'in temel hedefi tarihi verilerin analizinde kullanabileceği, 'toplumsal eylem' sınıflamasını yapmaktadır. Sonuç olarak, dört toplumsal eylem tipinden oluşan bir sınıflama kurmuştur. Buna göre; a) Salt akılcılık (akılcı hedefe uygun akılcı araç seçilmesi), b)Yarı akılcılık (kültürel veya duygusal temelde belirlenen akılcı olmayan hedefler için seçilmiş akılcı araçların kullanımı), c) Geleneksel eylem (alışkanlık

- veya töreye dayalı eylemler), d) Duygusal eylem B.S.R. Green ve E.A. Johns., a.g.e, s.47.
- 8) M. Weber yapmış olduğu davranış sınıflamasına paralel olarak en genelde, üç otorite türü belirlemektedir: a) Yasal-akılcı otorite, b) Geleneksel otorite, c) Karizmatik otorite, Max Weber, **The Theory of Social and Economic Organization**, The Free Press, New York, 1969, ss.324-362. Ayrıca bkz. Reinhard Bendix. 'Max Weber. An Intellectual Portrait', Doubleday, 1962. ve H.H. Gerth, C.W. Mills, **From Max Weber**, Routledge and Kegan, London 1967.
- 9) Randall Collins., A Comparative Approach to Political Sociology, Reinhard Bendix (der.) **State and Society** (A Reader in Comparative Political Sociology), Little Brown Co, Boston, 1968, s.67.
- 10) Bu yorumumuzda toplumun temel niteliği olarak belirtilen çalışma ögesinin, Weber öncesi sosyologların görüşlerinde var olduğu şüphesiz tartışmaya açık bir konudur. Ancak Comte ve Spencer'in düşüncelerinde açıkça vurgulanan sosyal değişimin kaynağında, düşünce ve çevre ile ilgili çatışmaların varlığını yadsımak imkansız gözükmektedir. Diğer bir deyişle, Comte'un insanlığın gelişme sürecinde geçtiğini iddia ettiği aşamalarda, birinden diğerine her geçiş düşünce düzeyinde köklü çatışmalar ile birlikte gerçekleşmiştir. Çatışma ögesini Durkheim'in düşüncesinde de bulmak mümkündür. Nitekim Irving M. Zeitlin'in de belirttiği gibi, Durkheim'in düşüncesindeki anomik ve baskıya dayalı işbölümü türleri, işbölümünün patolojik biçimleri olarak nitelenmelerine rağmen, Durkheim'in da 'çatışma' ögesinin varlığını, kabul ettiğini göstermektedir. Irving M. Zeitlin, **Rethinking Sociology (A Critique of Contemporary Theory)**, Prentice-Hall, New Jersey, 1973, s.19.
- 11) Talcott Parsons., **The Social System**, The Free Press, New York, 1951, s.19.
- 12) Elizabeth A. Freidheim., a.g.e., s. 212. Bu değerlendirmeyi Irving M. Zeitlin de kabul etmekle birlikte, pozitivistten hareket eden E. Durkheim ve Vilfredo Pareto'nun sonraki eserlerinde, değerlerin, amaçların ve ideallerin; Max Weber, Georg Simmel ve Ferdinand Toennies'in ise, idealizmle başlayıp, 'neden'ler ve 'koşul'ların; toplumsal yaşamdaki kritik önemini vurgulayan bir noktaya geldiklerini ileri sürmektedir. Diğer bir deyişle, Zeitlin'e göre iki farklı yaşam arasındaki sentez, özellikle Weber ve Durkheim'in eserlerinde esasen, gerçekleşmiştir. Bknz. Irving M. Zeitlin a.g.e. s.18.

- 13)E. Durkheim, toplumsal bilinci işbölümü ile birlikte toplumsal yaşamın iki temel kaynağı olarak göstermiştir. Toplumsal bilinci ise, yaptırımları içeren ve bireyler üzerinde ortak inanç ve davranışları empoze eden yasal kurallar ve değerler bütünlüğü olarak tanımlamıştır. E.Durkheim, a.g.e. ss. 226-229.
- 14)Talcott Parsons, a.g.e. s.6, Ayrıca bkz. Talcott Parsons, Interaction: Social Interaction, David L. Sills (der), **International Encyclopedia of The Social Sciences**, Macmillan and Free Press, New York, 1968.
- 15)Talcott Parsons, a.g.e. s.67.
- 16)Elizabeth A. Freidheim, a.g.e. s.217.
- 17)Emre Kongar., **Toplumsal Değişme**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972, s.126. 'Yapı' (structure) kavramı, Parsons'un eserlerinde zaman zaman 'parça' (part) yerine de kullanılmaktadır. Fonksiyonel bağıntı içinde olan parçaları yapılar olarak adlandıran Parsons, 'yapı'yı, sistem unsurlarının, betimlenebilen ve diğer yapılardan ayırıcı özellikleri ve ilişkileri ile göreceli süreklilik gösterebilen bir düzeni olarak tanımlamaktadır. Bknz. Talcott Parsons, 'Some Problems of General Theory in sociology John C. Mckinney ve Edward A. Tiryakiyan (der), **Theoretical Sociology: Perspectives and Developments**, Appleton-Century Crafts, New York, 1970, s.35.
- 18)Robert K. Merton . **Social Theory and Social Structure**, Collier-Macmillan, London, 1967, s.163. R.K. Merton'ın tanımlamasına göre, 'sosyal yapı' toplumu meydana getiren kurumlar ve bireyler arasındaki ilişkilerin teşkilatlanmış biçimidir. 'Kültürel yapı' ise, bireylerin karşılıklı davranışları arasında uyum sağlayan ortak amaçların, değer yargısı ve norm sisteminin bütünlüğüdür. Bknz. K. Merton., a.g.e, ss.162-165, Bu tanımlarda Merton, toplumsal ve kültürel yapılar ayrımını yaparken, Max Weber'den etkilenmiş gözükmektedir. Gerçekten de,Max Weber'e göre sosyal yapı, bireylerin birbirleriyle ilgili anlamlı aksiyonlarının meydana getirdiği sosyal ilişkiler ağıdır.Kültürel yapı ise, değerler, inançlar ve düşüncelerden meydana gelir ve rasyonelliğe doğru sürekli bir gelişim içindedir. Bknz. Max Weber., **The Protestant Ethic and The Spirit of Capitalism**, Allen and Unwin, London, 1930, ss.20-30.
- 19)R.K. Merton, 'anomi' kavramını ayrıntılayarak beş tür içinde ele almasına karşın, temelde Durkheim'ın kavrama verdiği anlamı korumuştur.

- 20)William F. Ogburn, **Social Change**, Viking Press, New York, 1950, ss.375-393.
- 21)Neil Smelser, **Mechanism of Change and Adjustment to Change**, Tom Burns (der.), **Industrial Man**, Penguin, Middlesex, 1960, ss.43-63.
- 22)Lewis, A. Coser, **The Function of Social Conflict**, Routledge and Kegan Paul, London, 1968, s.154.
- 23)Arnold Rose, **Theory for the Study of Social Problems**, **Social Problems**, cilt 4, No.3, Ocak 1957, s.198.
- 24)John Rex, **Key Problems of Sociological Theory**, Routledge and Kegan Paul, London, 1969, s.117.
- 25)D.Martindale, **The Formation and Destruction of Communities**, Zollschan and Hirsch (der.) **Exploration in Social Change**, Routledge and Kegan Paul, London, 1964, s.50.
- 26)Ralf Dahrendorf, **Toward a Theory of Social Conflict**, Walter L. Wallece (der.) **Sociological Theory**. Heinemann, London, 1969, s.217. Ayrıca bkz. P.L. Vander Berghe, **Dialectics and Functionalism**, W.J. Chambliss (der.) **Sociological Readings in the Conflict Perspective**. Addison-Wesley, London, 1973, s.45.
- 27)Oğuz Arı, **Ankara ve İstanbul'da İmalat Sanayii İşçilerinin Uyum ve Sanayi ve Bütünleşmesi**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, No. 145, İstanbul, 1978, s.7.
- 28)Amiran Kurtkan, **Genel Sosyoloji** İ.Ü. İktisat Fakültesi, Yayın No:373, İstanbul, 1976, s.4.
- 29)Amiran Kurtkan., a.g.e. s.4.
- 30)Coulson ve Riddell'e göre, insan birey (fert) olmasına rağmen, 'beklenen' bir biçimde tavır ve davranışta bulunur. Aksi takdirde, tüm toplumsal yaşam imkansız hale gelir. Bunu da gerçekleştiren, toplumun süreç içinde sağladığı birikim temelinde, bireyini sosyalleşmesi olgusudur. Diğer bir deyişle, 'kültür' temelinde birey, kişilik kazanarak görev ve sorumluluk duygusu ile beklenebilir davranışlarda bulunur. Bkz. M.A. Coulson ve D.S. Riddell., **Approaching Sociology**, Routledge and Kegan Paul, London, 1970, s.23. Ayrıca bkz. A. Ryan., **The Philosophy of Social Sciences**, Macmillan, London, 1970, ss. 102-103 ve C. Tanyol., **Sosyal Ahlak**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Yayın No: 848, İstanbul, 1960, ss.66-70.

- 31)S.Tüzün., İbrahim Yasa, E. Kongar (der), **Türk Toplumbilimcileri**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1982, s.234.
- 32)B. Güvenç., **İnsan ve Kültür**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979, s.95.
- 33)Edward B. Taylor., **Culture Defined**, Lewis A. Coser, Bernard Rosenberg (der), **Sociological Theory**, Collier-Macmillan, London, 1964 s.18.
- 34)İbrahim Yasa., **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları**, TODAİE, Ankara, 1970, s.1.
- 35)Altan Eserpek, **Sosyal Kontrol, Sapma ve Sosyal Değişme**, A.Ü. Eğitim Fakültesi Yayını, No. 76, Ankara, 1979, s.4.
- 36)Özer Ozankaya, **Toplumbilime Giriş**, A.Ü.S.B.F. Yayını, No.403, Ankara, 1977, s.108.
- 37)Özer Ozankaya, a.g.e. s.109.